

Adolescentie 2000: de identiteit van jongeren in een keuzesamenleving

Inleiding op het themanummer

Laurenz Veendrick, Greetje Timmerman & Janita Ravesloot

Laurenz Veendrick is als universitair docent verbonden aan de sectie Andragogiek van de Rijksuniversiteit Groningen.

Greetje Timmerman is als universitair docent verbonden aan het Centrum voor Genderstudies van de Rijksuniversiteit Groningen.

Janita Ravesloot is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Jongerenstudies en Jeugdbeleid van de Universiteit van Leiden.

Correspondentieadres: Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen.

In het gangbare socialisatieproces van jongeren staat tot de jaren zestig de identificatie met het eigen milieu centraal. De aan dat milieu gebonden waarden, normen en denkbeelden en de daarbij behorende gedragsoriëntaties worden als vanzelfsprekend geaccepteerd en vrij geruisloos overgenomen. Vrij geruisloos, omdat deze identificatie tijdens de jeugd jaren nauwelijks tegen het licht kan worden gehouden, zodat jongeren zich ook niet kunnen voorstellen dat er ook andere identificaties onderzocht en uitprobeerde kunnen worden (Fischer et al., 1985; Peters, 1992). Een dergelijk proces van identiteitsontwikkeling maakt het voor jongeren moeilijk om er achter te komen wie ze zijn en wat ze willen, juist omdat ze opgroeien met het sterke gevoel maar weinig invloed te kunnen uitoefenen op hun verdere levensloop. Deze *traditionele identiteitsontwikkeling* stimuleert een collectief bewustzijn, dat wil zeggen het bewustzijn dat men ingesponnen is in een netwerk van onderlinge betrekkingen waar men zichzelf niet ongestraft van los kan maken. Vanuit dit netwerk definieert men zijn eigen leven en ontwikkelt men wensen en verlangens voor de verdere levensloop.

Door het individualiseringsproces - dat na de jaren zestig in een stroomversnelling is geraakt - zijn de knopen van het netwerk losgeraakt (Sennett, 1977). De daaruit voortkomende veranderingen in de onderlinge betrekkingen vragen om een andere identiteitsontwikkeling: een bewustzijn van de individuele existentie temidden van de omringende werkelijkheid; een besef als individu zelf sturing te kunnen geven aan zijn levensloop en niet terug te schrikken voor afwegingen en keuzes en het inzicht dat bij deze afwegingen steeds minder een beroep kan worden gedaan op traditionele zingevingskaders (Giddens, 1991; Ketcham, 1987). Voor deze *moderne identiteitsontwikkeling* lijkt het noodzakelijk dat men tijdens zijn jeugd jaren - en waarschijnlijk ook nog daarna - diverse identificaties onderzoekt en uitprobeert waaruit vervolgens de eigen identiteit kan worden opgebouwd. Een identiteit die gekenmerkt wordt door een sterk individueel bewustzijn. Een bewustzijn waarin men zichzelf als willend, kiezend en handelend subject ervaart ten aanzien van de eigen levensloop (Du Bois-Reymond et al., 1998).

In zijn analyse van de effecten van de individualisering op de jeugd constateerde de Duitse jeugsocioloog Fuchs (1990) dat jongeren op de weg die zij naar de volwassenheid hebben af te leggen steeds meer hun eigen biografie schrijven. 'De levensfase die tot de vorming van

individualiteit zou moeten leiden kenmerkt zich in toenemende mate door handelingsruimte en handelingseisen die individualiteit veronderstellen. De leeftijdsfase die in het teken staat van de voorbereiding op individueel leven wordt zelf geïndividualiseerd' (p. 451). Voor grote groepen leerlingen is de weg door school en beroep niet meer rond hun twaalfde levensjaar vastgelegd; enerzijds doordat de gevolgen van de keuzes in het onderwijs minder definitief zijn geworden en het moment van kiezen verder naar de toekomst is verschoven, anderzijds doordat de leerling steeds meer zelf bij deze keuze wordt betrokken. Deze veranderingen binnen het pedagogische klimaat van de school worden ondersteund door een steeds verdergaande liberalisering van de opvoedingspraktijk binnen het gezin (Van den Brink, 1999). Ook op andere terreinen zoals de besteding van tijd en geld, de toegang tot en het gebruik van informatie via de media, de omgang met leeftijdgenoten en de seksualiteit is er volgens Fuchs sprake van een nog steeds groeiende handelings- en keuzevrijheid van jongeren.

Deze constatering lijkt erop te wijzen dat de moderne opvoeding binnen school en gezin en de socialisatie tijdens de jeugdfase de jongeren de nodige bagage meegeven voor de hierboven beschreven moderne identiteitsontwikkeling. De vraag is of dit in alle opvoedingsmilieus gebeurt en - als dat niet het geval is - hoe jongeren omgaan met de soms tegenstrijdige opvoedingsboodschappen waarmee ze in de diverse leefwerelden worden geconfronteerd (Phelan et al., 1998). Belangrijk is daarbij vooral de toenemende invloed van de niet-intentionele socialisatie binnen de vrije tijd (Du Bois-Reymond et al., 1998).

Het gaat dan om vrije tijd als de tijd waarin men onder leeftijdgenoten verkeert, afgeschermd van de 'bemoeizucht' van de volwassenen. Alom wordt geconstateerd dat tegenover de afbrokkelende invloed van de pedagogische kaders van gezin en school, de socialisatiefunctie van de vrije tijd steeds meer aan betekenis wint (Alsaker & Flammer, 1999). Debet aan deze ontvoogding van de vrije tijd is het feit dat vanaf de jaren zestig vrijwel alle jongeren de beschikking hebben gekregen over een eigen jeugdland, een periode waarin men jong mag zijn samen met leeftijdgenoten en waarin niet alles - zoals hierboven al is aangegeven - in dienst staat van de toekomstige volwassenheid.

In dit verband is de vraag interessant welke invloed er van dit eigen jeugdland uitgaat naar de identiteitsontwikkeling van jongeren. Ter beantwoording van deze vraag zijn twee elementen van dit jeugdland van belang. Allereerst het aspect van het onder elkaar zijn met leeftijdgenoten, waarbij de subcultuur van de groep een soort collectieve identiteit voortbrengt waaraan een individuele identiteit ontleend kan worden buiten de door klasse, sekse, opleiding en beroep toegeschreven identiteit (Brake, 1980). In meer strikt pedagogische zin laat Harris (1999) zien hoezeer het onderlinge sociale verkeer van jongeren van invloed is op de ontwikkeling van hun persoonlijkheid. Op grond van haar bevindingen concludeert zij dat deze invloed veel meer effect heeft dan de pedagogische invloed van de ouders.

Daarnaast, en hier ten dele mee verweven, is er het aspect van de toenemende invloed van de massaconsumptie en massamedia, die jongeren nieuwe onbedoelde mogelijkheden lijkt te verschaffen om hun leven vorm te geven (Willis et al., 1990). Consumptieartikelen en cultuurgoederen zijn voor jongeren niet alleen middelen van vermaak, gemak en gezelligheid, maar ook instrumenten waarmee ze vorm kunnen geven aan zichzelf. 'For it is not simply a matter of using the opportunity to consume to affirm or express an existing sense of self but also it is a question of

constructing a sense of self by means of an act of consumption; it would be just as true to say that the self is built through consumption as that consumption expresses the self' (Campbell, 1983, p. 288). Via deze consumptie- en cultuurgoederen kunnen jongeren dus uitdrukking aan zichzelf geven. Doordat het aantal domeinen waarop ze zich via deze expressiemiddelen presenteren, voortdurend varieert en er dus ook steeds anders op kan worden gereageerd, staan ze voor de taak deze zelfexpressies tot een min of meer consistent zelfbeeld te integreren. In deze zin dragen deze expressiemiddelen bij aan de ontwikkeling van een meer moderne identiteit. Jongeren worden ten opzichte van zichzelf gedwongen tot keuze en verantwoording waarbij ze niet terug kunnen vallen op de erkende autoriteit van een institutie of op een bepaalde traditie.

Deze 'oefening in identiteitsconstructie' kan in de terminologie van Erikson beschouwd worden als een Moratorium-status waarin vooral 'culturele commitments' geëxploreerd worden (Kroger, 1989). Een experimenteel zelfonderzoek dat met enig vallen en opstaan moet uitlopen - als het tenminste goed gaat - op de verwerving van de stabiele identiteit van een zelfbewuste volwassene, die assertief is en niet afhankelijk van anderen; die een autonome karakterstructuur heeft ontwikkeld, waardoor hij niet steeds op zoek is naar goedkeuring van anderen (Kroger, 2000). De expressieve experimenten van grote groepen - vooral lager geschoolde - jongeren zijn echter nauwelijks gericht op hun toekomstige volwassenheid. Maar ook al zijn deze georiënteerd op de directe concrete realiteit van alledag, toch kunnen jongeren zich door deze vorm van 'impression management' een bepaalde individualiteit toe-eigenen, hoe kort die ook moge meegaan (Baacke, 1987). Al doende construeren ze immers een onderscheidend beeld van zichzelf in relatie tot hun directe omgeving.

Men kan dus stellen dat de ontvoogding van de vrije tijd en de daaraan parallel lopende opkomst van de massacultuur en de massaconsumptie, de vrije tijd tot het domein hebben gemaakt waarop niet alleen het individualiseringsproces maar ook de individualiteit meer binnen het bereik van vrijwel alle jongeren zijn gekomen. De 'beeldende' expressiemiddelen uit de massacultuur zijn, door hun immoraliteit en toegankelijkheid, aantrekkelijker dan de moreel-ethische en verbaal- abstracte expressiemiddelen die hen door opvoeding en onderwijs worden aangereikt. In deze 'taste culture' lijkt de oude ethische moraal grotendeels verdrongen door de moderne esthetische moraal (Chaney, 1996; Delhay, 1991).

Met de individualiteit die jongeren zich met behulp van deze expressiemiddelen verwerven, worden ze als subject zichtbaarder voor zichzelf en anderen, ook al lijkt dat zich vooralsnog te beperken tot de eigen leefwereld. Haar transferwaarde naar andere domeinen, met name naar de institutionele trajecten naar de volwassenheid, lijkt nu nog onduidelijk. Wat wel duidelijk is, is dat de expansie van de jeugdfase bijdraagt aan de individualisering van alle jongeren - en niet alleen van de hoger opgeleiden. Het zet ook lager opgeleide jongeren op het spoor van een moderne identiteitsontwikkeling. Zij worden daarbij wel veelvuldig geconfronteerd met tegenstrijdige werelden waarin ze hun eigen weg moeten zoeken.

Dit themanummer gaat over de manier waarop jongeren met dit soort tegenstrijdigheden omgaan, de problemen die ze ondervinden bij het bepalen van hun levensloop en de competenties die nodig zijn voor een moderne identiteitsontwikkeling. Het artikel van Dieleman spitst zich toe op de individualisering en daaraan gepaard gaande ambivalentie die het moderne jeugdbestaan voor jongeren in de Europese gemeenschap kenmerkt. De consequentie van de voortschrijdende

individualisering is voor jongeren dat ze hun 'eigen levensloop moeten runnen als een moderne onderneming'. De karakteristieken die horen bij een dergelijke cultuur van autonomie en individuele verantwoordelijkheid worden in West- en Noord-Europa massaal door jongeren geaccepteerd, maar dat betekent niet dat de toekomst vol vertrouwen wordt gezien. Dieleman wijst op de toenemende ambivalentie en vervreemding die dit met zich meebrengt.

Om jongeren te leren hoe ze moeten participeren in de samenleving en hen te steunen bij de ontwikkeling van een moderne identiteit worden sociale competenties steeds vaker als onderwijsdoel geformuleerd. Ten Dam en Volman gaan in op de manier waarop de sociale competentie van jongeren op school bevorderd kan worden. Bij sociale competentie gaat het om het vermogen om adequaat sociaal te handelen in een bepaalde samenleving. Leerlingen moeten leren te kiezen en daarop te reflecteren: dat is essentieel voor hun identiteitsontwikkeling. Aan de hand van een zestal casestudies laten de auteurs zien hoe invulling gegeven wordt aan het begrip sociale competentie, welke rol de persoonlijke ontwikkeling van de leerling daarbij speelt en hoe wordt omgegaan met de identiteitsontwikkeling. Pels beschrijft vervolgens hoe het gesteld is met de mogelijkheden voor identiteitsontwikkeling van jongeren die opgroeien binnen allochtone gezinnen. Aan de hand van onderzoeksgegevens over het beeld van de opvoeding en de verhouding tussen de generaties in Chinese, Marokkaanse en Creools-Surinaamse gezinnen laat zij zien wat de betekenis is van het jong zijn en in hoeverre er sprake is van een overgang naar een meer responsieve opvoeding. Wat vooral duidelijk wordt is dat oudercentrisme en jeugdcentrisme niet twee polen van dezelfde dimensie zijn, maar juist heel goed samen kunnen gaan. Jongeren lijken weinig overlap te zien tussen de wereld binnen en buiten het gezin: vooral bij Chinese en Marokkaanse jongeren zijn het volstrekt gescheiden werelden.

In het artikel van Verhagen, Van Wel, Ter Bogt en Hibbel wordt verslag gedaan van een onderzoek naar de betekenis van een soort collectieve oefening in identiteitsconstructie toegespitst op de subcultuur van Gabbers. Het gaat hier om de vraag wat Gabbers speciaal maakt en in hoeverre ze ook in hun opvattingen verschillen van andere jeugdculturen. De inspiratie voor deze vraagstelling kwam voort uit het gangbare mediabeeld waarin Gabbers worden voorgesteld als jongeren die er extreme waarden en opvattingen op na houden. In hoeverre is de esthetiek hier een weerspiegeling van de ethiek?

Het themagedeelte sluit af met een essay van Van Stokkom over de effecten van de liberalisering van de opvoeding en de daarmee samenhangende veranderingen in de identiteitsontwikkeling voor jongeren op hun gedrag. Van Stokkom probeert een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre de vergankelijke 'vrijtijdsidentiteit' een stimulerend effect heeft op allerlei vormen van jeugdcriminaliteit en dan met name agressie en geweld.

Literatuur

Alsaker, F.D. & Flammer, A. (1999). The adolescent experience. European and American adolescents in the 1990s. New Jersey, London: LEA.

Baacke, D. (1987). Jugend und Jugendkulturen. Darstellung und Deutung. Weinheim/München.

Brake, M. (1980). The sociology of youth and youth cultures. London: Routledge & Kegan Paul.

- Brink, G. van den (1999). Trends in gezinsonderzoek: tien jaar onderzoek in Nederland nader bekeken. Assen: Van Gorcum.
- Bois-Reymond, M. du, Poel, Y. te & Ravesloot, J. (1998). Jongeren en hun keuzes. Bussum: Coutinho.
- Campbell, C. (1983). Romanticism and The Consumer Ethic: Imitations of a Weber-style Thesis. *Sociological Analysis*, 4, 279-296.
- Chaney, D. (1996). *Lifestyles*. London: Routledge.
- Delhaye, C. (1991). Mode en consumptie. Enkele sociologische aantekeningen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 1, 61-81.
- Fischer, A., Fuchs, W. & Zinnecker, J. (1985). *Jugend und Erwachsene '85: Generationen im Vergleich*. (5 Banden) Leverkusen: Leske+ Budrich.
- Fuchs, W. (1990). Jeugd als statuspassage of geindividualiseerde jeugdbiografie. *Jeugd en Samenleving*, 7/8, 451-473. (oorspr. 1983).
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Harris, J.R. (1999). *Het misverstand opvoeding. Over de invloed van ouders op kinderen*. Amsterdam: Contact.
- Ketcham, R. (1987). *Individualism and public life. A modern dilemma*. New York: Blackwell.
- Kroger, J. ((1989). *Identity in adolescence. The balance between self and other*. New York: Routledge.
- Kroger, J. (2000). *Identity development. Adolescence through adulthood*. London: Sage.
- Peters, E.W. (1992). *Veranderingen in de jeugdfase van meisjes: generaties vergeleken*. Leiden: DSWO Press.
- Phelan, P., Davidson, A.L. & Yu, H.C. (1998). *Adolescents worlds. Negotiating family, peers and school*. New York: Teachers College Press.
- Sennett, R. (1977). *The fall of the public man*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willis, P., et al. (1990). *Common culture. Symbolic work at play in the everyday cultures of the young*. Buckingham: Open University Press.